

ביאורים

הפסוקים הראשונים של מעשה בראשית לימדו אותנו שכל הבריאה כולה נבראה מחומר ראשוני אשר מורכב מארבעה יסודות. כל הנבראים מורכבים מארבעה יסודות אלו והשוני ביניהם נובע מהמינון השונה שלהם בכל נברא. המשך פסוקי הבריאה אף מספרים שהנבראים הם בעלי תכונות שונות מאשר ארבעת היסודות שמהם מורכבים.

לעומת זאת, שלמה המלך, בספרו קהלת, טוען טענה הפוכה לגמרי. טענתו המרכזית היא שהנבראים נושאים את התכונות של חומרי היסוד אשר מרכיבים אותם. קהלת נזקק לסוגיה זו מכיוון שהוא מחפש אחר משמעות החיים. קהלת פותח את ספרו בקביעה ש'הכל הבל'. הכל זמני וחולף כמו הבל פיו של האדם אשר בין רגע נעלם כאיננו. קהלת חותר לחפש אחר דבר קבוע ויציב אשר יכול להוות בסיס ראשוני למוסר ומשמעות שאינה משתנים. כראיה לכך הוא מביא את ארבעת היסודות אשר מהם כל המציאות נבראה. יסודות אלו יכולים להשתנות בהתאם לסביבה. כמו שיסודות כימיים משנים את צורתיהם בעקבות הרכבה עם יסודות נוספים, כך יסודות הבריאה משתנים ואינם קבועים. קהלת מציין שמכיוון שכל הנבראים מורכבים מארבעת יסודות אלו יש להם בהכרח אותן תכונות יסוד ולכן כל הבריאה כולה היא הבל, דהיינו משתנה ואינה נצחית. היסוד היחידי שאינו בר שינוי הוא יסוד העפר, הנמוך והשפל שבכולם. חוסר השינוי שקיים בו אינו מעיד על מעלה אלא על שפלות. תכונה זו אינה יכולה לתת משמעות וטעם לחיים לאדם אשר מחפש להילחם נגד יסוד העפר שקיים בו אשר דוחף אותו לחוסר עשייה והשתנות.

אך לא רק דברי קהלת מהווים סתירה לפסוקים בספר בראשית. גם ההתבוננות על חוקי הטבע וכן חקירה ועיון שכלי יכולים להביא אותנו למסקנה זו. אין ספק, שתכונה של חומר תתחזק כאשר נחבר אליו חומר בעל תכונה זהה. כמו שנתך ונצרך פלדה וברזל יחד, המתכת החדשה תקבל את תכונת החוזק משני סוגי החומרים ותהיה חזקה ועמידה.

יוצא אפוא שיש סתירה בין דברי התורה לבין דברי קהלת. כמו כן, אנו רואים שתי תופעות טבע, האחת מצביעה על כך שתכונות חומר שונות מהיסודות המרכיבים אותו, ומאידך אנו רואים חומרים שכשנוסיף להם חומרים בעלי תכונות שוות, הם יתחזקו יותר בתכונתם זו ולא ישתנו לתכונה אחרת שלילית. סתירות אלו יבאר הר"ן בהמשך דרשתו.

הרחבות

• היחס המדעי לארבעת היסודות

שהמרכיבים האלה הרקבו מפשוטים. הזכרנו בהרחבות לעיל (כט אדר א) שתפיסתו של הר"ן היא שכל חומר בעולם מורכב מארבעה יסודות: עפר, מים, רוח ואש. אולם לכאורה נראה שגישה זו אינה מסתדרת עם המדע המודרני, שכן:

א. המים עצמם מורכבים מאטומים של מימן וחמצן (H_2O). אם כן כיצד ניתן לקרוא להם יסוד?
ב. על פי המדע כיום יש 118 יסודות כימיים (אטומים), כאשר כל אטום מורכב משלושה חלקיקים בסיסיים: פרוטונים, אלקטרונים ונייטרונים. אם כן, יש רק שלושה חלקיקים בסיסיים ולא ארבעה?
בעקבות שאלות אלו והשאלות שהזכרנו בהרחבות לעיל, יש שטענו שהמדע המודרני חולק על תפיסת ארבעת היסודות שציינ הר"ן [יד פשוטה, הלכות יסודי התורה, הקדמה לפרק ד].

לעומתם, הרבי מליובאוויטש, שמעבר לגדלותו בתורה היה בקיא עצום במדעים, יישב תפיסה זו עם המדע של ימינו. 'הרבי' הסביר באחד ממכתביו שאין קושיה מכך שהמדע מכיר היום חלקיקים בסיסיים יותר מארבעת היסודות. הסיבה לכך היא שארבעת היסודות אינם חלקיקי החומר הבסיסיים ביותר אותם לא ניתן לפרק, אלא הם כביכול 'אבני הבניין' שמהם מורכב כל דבר הקיים בעולם. על פי הסבר זה מובן גם שהעובדה שניתן לפרק את המים לחומרים אחרים, אינה מערערת את הגדרתם כ'יסוד'.

'הרבי' מציע אפשרות נוספת ליישב את תפיסת ארבעת היסודות עם המדע המודרני, על פי ההסבר שהיסודות מסמלים ארבע תכונות הקיימות בכל חומר: חום, קור, יובש ולחות. אולם מדברי הר"ן נראה שלא ביאר באופן זה. 'הרבי' הוסיף הסבר שלישי, על פיו ארבעת היסודות מבטאים מושגים בפיזיקה גבוהה [עיון בליקוטי שיחות כרך לח, עמוד 184].

שאלות לדיון

בהמשך לשאלה מיום כח אדר א - גם אם ניתן לומר שהר"ן כתב את דבריו על פי חכמי המדע שבעבר, האם נוכל לומר זאת על ספר קהלת? הייתכן שנכתבו בו דברים לא נכונים חס ושלום?

מדברי הר"ן עולה שדבר שלם אינו משתנה לעולם. האם אין זה משעמם?

לעילוי נשמת ההרואים בפיגוע במרכז הרב הי"ד

והנה זה כלו, אף על פי שאמת אותו טבע ההינה, ונמשכו עליו דברי רבותינו זכרונם לברכה, יראה זר מאד בעיון בהפך ממה שנבנה עליו ספר "קהלת", כי הוא פסק הדין בתחלת ספרו היות כל הנמצאים שתחת הגלגל הבל ובלתי בעלי קיום והעמדה, ואחר גזרתו זאת הוכיח אותו בראיות, והכלל שעליו סובבות ראיותיו כלן הוא: שאחר שהמרכיבים האלה הרקבו מפשוטים. שהם בעלי תנועה ושנוי - שהוא מן המחיב. שהמרכיבים מהם יהיו באותה תכונה. עצמה, כי שם גם כן הזכיר היסודות כלם, ואמר שאין לאחד מהם קיום והעמדה בלתי ליותר חסר שבהם, והוא יסוד הארץ, והוא אמרו (קהלת א ד): "והארץ לעולם עמדת", ואחר כך באר ששלישת היסודות האחרים אשר הם ראויים לתת שלמות למרכיב, וכל שכן בבעלי חיים, ובפרט האדם, מפני שאיכותיו אשר בהן יתקיים הן: החם והלחות, ובכל השלישה יסודות נמצאת איכות אחת מאלו, והיה ראוי אם כן שכל אלו יתנו לאדם המרכיב מהם קיום והעמדה, אמר שזה בלתי אפשר, בהיות כל אחד מהם בעל השתנות. והתחיל זה ביסוד ה"אש", ורמז בו בהזכירו המניע אותו, באמרו (שם ה): "וְזָרַח הַשֶּׁמֶשׁ וּבָא הַשָּׁמֶשׁ" וגו', ואמר גם כן ביסוד ה"רוח", באמרו (שם ו): "סוּבַב סִבָּב הוֹלֵךְ הַרוּחַ", וביסוד ה"מים", באמרו (שם ז): "כָּל הַנְּחָלִים הַלְכִים אֶל הַיָּם" וגו'.

העולה מדבריו אם כן, שאחרי היות הדברים אשר הרקב מהם הנמצא התחתון בעלי שנוי וחסרון, אי אפשר שיהיה המרכיב מהם יותר שלם מהם. ואחר שהוכיח זה מצד אלו הטענות, אמת גזרתו מצד הנמצא בחוש, כי כל המרכיבים דורכים דרך פשוטיהם ויוצאים בעקבותיהם - להיות כל עניניהם שנוי ותמורה. ואם כן, דברי שלמה וטענותיו סותרים הכלל אשר הנחנו. והעיון גם כן יגזר זה, כי ראוי שבהנמצא דבר אחד לבדו על איזו תכונה אם טוב ואם רע, בהצטרף אליו פרט חשוב או חסר כמוהו, תתחזק התכונה ההיא מאשר היתה בתחלה. ותתחייב לפי זה בין אלו הדברים סתירה.

הקושייה
מקוהלת

המורכב לא יותר
שלם מחלקיו

גזרתו - קביעת טענתו. **המחיב** - הכרחי. **באותה תכונה** - של פשוטים. **שם** - בקהלת. **בלתי** - מלבד. **שאיכותיו** - מזג גופו. **אמת גזרתו** - הוכיח טענתו. **מצד הנמצא בחוש** - כנראה כוונתו לפסוק "כל הדברים יגעים" (נחלשים). **דורכים דרך פשוטיהם** - נוהגים כמנהג היסודות הפשוטים המרכיבים אותם. **מאשר** - יותר מאשר.

ביאורים

האם יש לחומר את אותן תכונות שיש ליסודות המרכיבים אותו או תכונות אחרות? הר"ן נתן תשובה שתשפוך אור על הסתירה בין דברי התורה לבין דברי קהלת:

אם יש ליסודות המרכיבים תכונה משותפת - החומר החדש, אשר נוצר מחיבור אותם יסודות, יקבל את תכונה זו. זו הסיבה מדוע קהלת אומר שכל היצורים משתנים וחולפים. מכיוון שכל הנבראים מורכבים מארבעת היסודות שכולם, חוץ מהעפר, בעלי תכונה שווה של שינוי.

אך אם יש ליסודות המרכיבים תכונות שונות - החומר החדש לא יקבל את התכונות הללו, אלא יהיו לו תכונות חדשות. זוהי הסיבה שהתורה אמרה שתכונת החומרים שנוצרו מארבעת היסודות, שונה מהתכונה של היסודות עצמם מכיוון שיש לארבעת היסודות עצמם תכונות שונות. כמו כן, זהו הטעם מדוע עם ישראל אשר מורכב מאנשים בעלי תכונות שונות, הופך לכלל בעל מהות חדשה ומעולה.

חוק זה נכון לא רק בחוקי הטבע הנוקשים והיבשים אלא אף ביחסים חברתיים ובקשרי אנוש.

כאשר שני אנשים בעלי חסד נפגשים, כל אחד מעצים את תכונת החסד של חברו. זהו הטעם להדרכת חז"ל 'קנה לך חבר'. חבר זהו אדם אשר קרוב אליי במידותיי ובהשקפת עולמי. החיבור אליו יעצים את התכונות הטובות הקיימות בי ויגדיל אותם. חיזוק התכונות הטובות אצלי יתרחש לא רק בגלל שאנו עוסקים ומדברים על חסד, אלא עצם ההימצאות שלו בחברתי תעצים אותי. לאחר שאמר את העיקרון הזה בקהלת, חוזר שלמה להשמיענו זאת במשלי. חבר טוב עוזר לא רק באופן ממשי ומקיים אותי מתוך הצרה שבה אני שקוע, אלא הוא מחמם ומעניק תחושת הגנה מעצם הימצאותו.

דבר זה נכון גם לכיוון השלילי. כאשר שני אנשים בעלי תכונה אחת רעה מתחברים, הרוע שקיים בתוכם רק ילך ויתעצם. זו הסיבה שכינוס הרשעים אינו טוב לעולם, מכיוון שעוצמת הרוע האדירה שתצא מהכינוס תהיה גדולה. כמו כן, זו הסיבה שהפריד יעקב אבינו בין שמעון לוי. יעקב זיהה שיש בקרבם נקודת קלקול, לפי מדרגתם, אשר מתעצמת כאשר הם יחד. הדרך היחידה לגרום לכך שהיא לא תתעצם אלא תחזק את שאר ישראל היא לפזר אותם בתוך שאר שבטי ישראל. לכל שבת יש תכונה שונה ואופי ייחודי. כאשר יהיו חלק מעם ישראל אוי החיסרון שלהם ישלים חסרונות אחרים, וכלל עם ישראל יהיה שלם ומבורך בכוחות מגוונים ומעולים.

הרחבות

• מיהו החבר?

וקנה לך חבר. במסכת אבות נאמר: "היושע בן פרחיה אומר עשה לך רב וקנה לך חבר" [אבות א, ו]. איזה סוג חבר אדם צריך לקנות לעצמו?

הרמב"ם ביאר שיש מספר סוגי חברים. יש חברים שחברותם מבוססת על תועלת הדדית כדוגמת שותפים בעסק. סוג נוסף של חבר הוא 'חבר סוד' אותו ניתן לשתף בנושאים פרטיים בלי חשש שיספר אותם לאחרים. אולם החבר אותו הדריכה המשנה לקנות הוא 'חבר המעלה'. חברי המעלה, מרוממים זה את זה ומתקנים את מידותיהם יחד - 'תאוות שניהם וכוונתם למטרה אחת, והיא: הטוב, וירצה כל אחד להעזר בחברו בהגיע הטוב ההוא לשניהם יחד... והוא כחברות הרב לתלמיד והתלמיד לרב".

מלשון המשנה עולה שלא די 'לעשות' לך חבר או להתחבר אליו, אלא יש 'לקנותו'. וביאר הרמב"ם שכדי להתחבר 'לחבר המעלה' על האדם לעשות השתדלות גדולה, ואפילו לשדלו עד שיהיה חברו [פירוש המשניות לרמב"ם שם]. ויש שכתבו שאף יש להוציא ממון רב לשם קניית חבר זה [פירוש מרכבת המשנה שם]. (עיי' בדברי הרמב"ם שנתן שמות אחרים לסוגי החברים).

• איחוד כוחות משפיע לטוב ולרע

כניס לצדיקים טוב להם וטוב לעולם. זה השפעת כינוסם של הצדיקים והרשעים ביאר רבי מתניה היצהרי: "כשהצדיקים מכונסין, מחזקים זה את זה ביראת שמים ולתקן ולתקן וסייגים, בענין שיהיו אהובים למקום, וכל אחד מסייע לחבירו... בקבוצם יתיצבו על דרכים טובים להעמיד האומה והדת עליהם" ואילו "כשהרשעים מכונסים כל אחד מחזק ידי חבירו לעשות עבירות" וכן יעצו זה לזה עצות רעות להרע לבריות. (רבי מתניה היצהרי, אבות ד, א).

שאלות לדיון

האם לאור דברי חז"ל אדם צריך לקנות חבר רק בשביל הצרכים האנוכיים שלו? כיצד כינוס הצדיקים מועיל לעולם? איך ניתן להשפיע בצורה כזו?

לרפואת כל חולי עם ישראל הי"ו

הרבה פרטים מחזקים תכונה

והתשובה בזה: כי אין ספק שבהכפל הפרטים המסכימים לתכונה אחת, אם פחיתות אם מעלה, תכפל ותתחזק התכונה ההיא, ומפני זה הזהירונו רבותינו זכרונם לברכה על השתדלות קניית החברה, כְּאֶמְרָם (אבות פ"א מ"ו): "וקנה לך חבר", והוא שְׁאֵמַר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עֲלֵיו הַשְּׁלֹשׁ (קהלת ט-יא): "טובים השנים מן האחד וגו', כי אם יפלו האחד יקים את חברו וגו', גם אם ישקבו שנים וחס להם ולאחד איך יחס", רצה בזה: כי השתפות והחבורה דבר מועיל, הן שישתדל האחד בתועלת חברו או לא שישתדל, אחר היות שתוף החברה ביניהם אי אפשר מבלתי תועלת, והוא אָמְרוּ: "גם אם ישקבו שנים וחס להם ולאחד איך יחס", ופשוטו של זה זר מאד ודבר בטל, והוא מורה על דבר אמת מסכים למציאות, והוא: כי בתחלה אָמַר, כי תועלת השנים גדולה מאד כשישתדל כל אחד במועיל לחברו, והוא אָמְרוּ: "אשר יש להם שָׁכַר טוב בעמלם, כי אם יפלו האחד יקים את חברו", אחר אָמַר, שְׁאֵין צָרִיךְ לוֹמַר שְׁיִקְבֵּל כָּל אֶחָד תוֹעֵלַת בְּהִשְׁתַּדֵּל חֲבֵרוֹ בְּתוֹעֵלְתוֹ וְתִקְנֵתוֹ, כִּי גַם אִם לֹא יִשְׁתַּדֵּל בְּזֶה יִקְבַּל תוֹעֵלַת, וְהַמְשִׁיל זֶה מֵהַמוֹחֵשׁ, שְׁאֵין סֶפֶק אֲשֶׁר גַּם כִּי יִשְׁקֹבוּ שָׁנִים וְאֵין אֶחָד מִשְׁתַּדֵּל לְהוֹעִיל חֲבֵרוֹ, מִצַּד שְׁכֹנֵתָם וְקָרְבָּתָם לְבַד יִקְבַּל כָּל אֶחָד תוֹעֵלַת, עַד שְׁיִצְמַח וְיִפְרָה בּוֹ הַחֵם הַטָּבֵעִי, כְּאֲשֶׁר נֹדַע שְׁיִתְחַזֵּק בְּקָרְבַת אִישׁ אַחַר מִצַּד הָאֶחָד וְהַתְּדַמּוּת אֵלָיו, וְהִנֵּה זֶה מִצַּד קָרְבַת הַחֲבֵרוֹהָ לְבַד, לֹא מִצַּד פּוֹעֵל וְהִשְׁתַּדְּלוּת, כִּן כְּאֲשֶׁר יִמְצְאוּ שְׁנֵי רַעִים נֶאֱמָנִים, גַּם כִּי יִנּוּחוּ וְיִשְׁקֹטוּ יַחַם לְכָל אֶחָד מֵהֶם וְיִנּוּחַ לְבָבוֹ מִצַּד קָרְבַת חֲבֵרוֹ אֵלָיו, עַד שְׁיִמְנְעוּ מֵהִזְיֵק לוֹ כִּי יַדְעוּ בְּשֶׁעַר עֲזָרוֹ.

הנה אם כן, בפעולות הטבעיות ובמעשים האנושיים נתאמת שכל דבר יתחזק ויכפל בהצטרף אליו דומהו. וראוי שיהיה זה גם כן בדברים הגרועים והחסרים, שתתחזק התכונה הרעה ההיא בהכפולם. וזה אמת גמור, אבל על צד אחד מיוחד, והוא: שיהיה החסרון ההוא דבר אחד מסכים בכלם. ועל צד המשל: אם תמצא באחד תכונת הפילות, והיא תכונה רעה, בהצטרף אליו בעל אותה התכונה הרעה בעצמה, תכפל ותתחזק התכונה ההיא לרע, אמנם, אם יהיה קבוץ אחד מאנשים יש להם בעצמם פחיתות הפילות ואנשים יש להם בעצמם פחיתות פזור. גדול ממון, פעולות זה המרכיב בכללו. יהיו יותר שלמות מפעולות פרט אחד מפרטיו. כְּאֲשֶׁר נֹאמַר בְּיִסּוּדוֹת דָּרָךְ מִשָּׁל, כִּי לוֹ יִמְצָא יִסּוּד אֶחָד אֲשֶׁר לוֹ אוֹתוֹ חֶסְרוֹן בְּעִצְמוֹ שִׁישׁ לִיִּסוּד הָאָרֶץ, כְּאֲשֶׁר יִצְטָרֵף אֵלָיו, יִגְדַל אוֹתוֹ חֶסְרוֹן בְּלִי סֶפֶק. וּמִפְּנֵי זֶה אָמְרוּ בְּ"סִנְהֶדְרִין" (עא ב) "כְּנִיס לְצַדִּיקִים טוֹב לָהֶם וְטוֹב לְעוֹלָם, פֶּאֶר לְרַשְׁעִים טוֹב לָהֶם וְטוֹב לְעוֹלָם", וְהוּא, מִצַּד שֶׁהֵם מִסְכִּימִים עַל תְּכֹנֹת רְעוּת, אֲשֶׁר בְּהִתְקַבֵּץ תִּתְחַזֵּק הַתְּכֹנֶה הַהִיא, וּבְהִתְפָּזֵר תִּחְלַשׁ וְתִחְסַר, עַד שְׁרָאִינוּ יַעֲקֹב אֲבִינוּ עֲלֵיו הַשְּׁלֹשׁ מֵאֲשֶׁר רָאָה שְׁנֵי בְּנָיו וְהֵם צַדִּיקִים, עִם כָּל זֶה, בְּהִיוֹתָם מִסְכִּימִים עַל תְּכֹנֶה אַחַת בְּלִתי נֹאמְתָה בְּעִינָיו, אָמַר (בראשית מט): "אֲחֻלְקֶם בְּיַעֲקֹב וְאִפְיָצֶם בְּיִשְׂרָאֵל".

חסרונות שונים וחסרון יחיד

ביאורים

אחת מהפרשיות הסתומות בתנ"ך היא פרשיית דור הפלגה. דור שלם מתכנס בשנער ורוצה להקים מגדל וראשו בשמים. הקב"ה יורד לראות את מעשי האדם ומחליט לפורם כדי שרצונם לא יתממש. ואכן מאז האנושות מחולקת לעמים ושפות שונים. את סיבת ענשם של הדור הקודם, דור המבול, אנו יודעים בוודאות, שכן התורה מאריכה לבאר את מעשיהם המוקולקלים. אולם במה חטאו דור הפלגה, שגרם לקב"ה להענישם?

בקריאת פשט הכתובים נראה שהאנושות רוצה להתאחד. כל הארץ דוברת שפה אחת. כולם רוצים לחיות יחד בעיר אחת ובה שלטון מרכזי. הסיבה שהם נותנים למעשיהם היא: "פן נפוצ על פני כל הארץ" [בראשית יא, ד]. שמה נתפזר ולא נשאר יחד. לכאורה מטרת האחדות היא מטרה נעלה ואם כן מדוע הענישם ה' על כך? והרי מצינו שה' אוהב את האחדות, ואפילו אם ישראל עובדים עבודה זרה אך יש ביניהם שלום ה' מניח להם ולא מביא פורענות [בראשית רבה לח, ו]!?

המדרשים עמדו על קושי זה וביארו שמטרתם הייתה להילחם נגד הקב"ה. להסיר את מלכות ה' בעולם ולהחליפה במלכות בשר ודם. מטרת הקמת המגדל הייתה "נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה" [רש"י בראשית יא, א]. אך גם אם נבאר כך את חטאם, עדיין פרשה זו אינה מובנת. אם נאמר שהדברים כפשוטם ובאמת חשבו לעשות מגדל, להגיע לשמים ולהלחם באלוהים, הרי זו מחשבת שטות. לא יתכן שאדם בשר ודם יעלה לשמים וילחם פיזית עם הקב"ה, אשר אין לו גוף ואינו גוף. אם אכן חשבו כך, הרי הם שוטים הפטורים מעונש. ואם נאמר שמשמעות הדברים היא שרצו לעבוד עבודה זרה ולצאת נגד הקב"ה, הרי שזו עבודה זרה והם צריכים להיענש בעונש חמור יותר מפזיור ברחבי הארץ.

סתירה נוספת להסברים אלו היא הסיבה הכתובה בפסוקים. הקב"ה אמר: "הן עם אחד ושפה אחת לכלם וזה החלק לעשות ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות" [בראשית יא, ו]. ה' מתייחס לעתיד. הוא אינו מתמקד במעשים שנעשו בעבר ומחייבים עונש, אלא בעתיד.

הר"ן מחדש פירוש מקורי על פרשייה עלומה זו. יסוד הפירוש הוא חוק הטבע המלמד שכאשר יש שני אנשים בעלי אותה תכונה, הם מחזקים אחד את השני, וכך נוצרת חברה אשר עוצמתה יותר גדולה מסך כל הפרטים שבה. החשש הגדול של הקב"ה היה, שאותו הדור שהיה שטוף בעבודה זרה, יתאחד, וכך תקום אימפריה יחידה המבוססת על אדני האלילות ורודפת את עובדי ה'. זו הסיבה שה' פיזר אותם, כדי שיהיה מקום לעובדי ה' לנוס לשם בעת צרה.

הרחבות

• למה לא פורש חטאם של דור הפלגה בתורה?

במעט נגששה כעורים קיר, כי אלה האנשים מה עשו, מה פשעם ומה חטאתם. לעומת חטאם של דור המבול שנכתב בפירוש ונתמלא הארץ חמס [בראשית ו, יא], חטאם של דור הפלגה לא פורש בתורה. ויש לשאול מדוע?

האברבנאל ביאר שבניגוד לדור המבול שעשו מעשי גזל וחמס בפועל, חטאם של דור הפלגה היה רק בשלבי תכנון במחשבתם [אברבנאל, בראשית יא, א].

הבאר שבע ביאר זאת באופן שונה: "כל עצמה של התורה לא באה אלא להורות, ולתוכחת הדורות הבאים שלא יחטאו עוד כמו שעשו דורות הראשונים. וכיון שחטא דור המבול נמצא בכל דור ודור כדאמרינן (כמו שאמרו חז"ל) 'ורוב בגול ומיעוטן בעריות' [בבא בתרא קסה.]. ולכן הוצרך הכתוב לפרשו. אבל חטא דור הפלגה לא היה ולא הוה ולא יהיה מאז ועד עולם, כי לא היה יכולת בידם להתחיל בחטא זה לבנות מגדל וראשו בשמים כפי כוונתם הרעה אלא על ידי ויהי כל הארץ שפה אחת" [באר שבע, סנהדרין קט.].

מפירושים אלה ניתן ללמוד עקרונות יסודיים: מדברי האברבנאל ניתן ללמוד על רחמיו הרבים של הקב"ה, שלא רצה לגנות את דור הפלגה על ידי פירוש חטאם, כיוון שהיה רק במחשבה.

ומדברי הבאר שבע ניתן ללמוד שהתורה לא מזכירה את חטאי הרשעים כדי לבזותם ולהשפילם, אלא רק כדי שהדורות הבאים ילמדו להתרחק ממעשיהם הרעים. (עיי' באברבנאל ובבאר שבע שהביאו הסברים נוספים).

שאלות לדיון

מדוע אין הקב"ה מעניש עובדי עבודה זרה שיש ביניהם שלום? הרי הם חוטאים!
האין זה תמונה שהקב"ה פיזר את דור הפלגה רק כדי שלכמה צדיקים בודדים תהיה תועלת מכך?

לעילוי נשמת מרת צילה בת יחיאל צבי וצביה גולדה ע"ה לעילוי נשמת שלום (שרלו) בן מרים ז"ל

הקושי בהבנת חטא דור הפלגה

וזה היה ענין דור הפלגה וענשם שהניחו אותנו המפרשים בו באפלה, עד שצמקעט נגששה כעורים קיר, כי אלה האנשים מה עשו, מה פשעם ומה חטאתם. אם רצו להיות כאיש אחד חברים, היה ראוי להיות להם בזה שכן טוב, כי ראינו הכתובים כלם נוטים אל זה הדרך, עד שאמרו (בראשית רבה לח ו) שאפלו עובדי עבודה זרה כל זמן שהשלוש ביניהם אין מדת הדין מתוחה כנגדם. והסמיכו זה אל פסוק (הושע ד י): "חבור עצבים אפרים הנח לו". ועם היותו שבאו בטעם ענשם של אלו מדרשים, אינם מסכימים לפשוטו של מקרא, כי לדברי מי שאומר שהיתה הסכמתם לעלות לרקיע, הוא מן התימה: איך הסכימו כל בני העולם בשטות כזה, ולו חשכו ראותם ועורו עיני שכלם, היה ראוי להיות פתייתם מציל אותם מן הענש, וכיוצא בזה - (תהילים ב ד) "יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו". ועוד, כי אלו פשטו יד בעקר, איך הספיק ענשם להפיץ אותם לבד. ועוד, כי מפשט הפרשה יראה כי לא היה ענשם על מה שעשו כבר, אבל על מה שהיה אפשר להמשך ממעשיהם, והוא אמרו (בראשית יא ו): "הן עם אחד ושפה אחת לכלם וזה החלק לעשות ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות", והנה הפסוק הזה מורה בפרוש כי היה הענש מדאגה מדבר שאפשר שיתחדש.

וכל אלה הדרגים משימים המשפיל במבוכה וצריכים באור, והוא נמשך ונוסד על השרש שאמרנו, כי חברת הרשעים ואספתם דבר מזיק הן בעת השתדלותם בפעלת רעתם או לא ישתדלו בה, כאשר חברת הטובים דבר מועיל הן בעת השתדלותם או בעת שינוחו, כאשר נרמז באמרו (קהלת ד יא): "גם אם ישכבו שנים וחס להם ולאחד איך יחס". וזה היה ענין דור הפלגה, כי אין ספק, כי בעת ההיא היו כל בני העולם נוסדים על אמונות נכריות, ואשר הסכימו בו כלם הוא ענין עבודה זרה, מלבד סגלות ונאשנים מועטים אשר טעמו וראו אורו של עולם כי טוב, והם גם הם, לא היה ספק בידם לקרא בני האדם לעבד את ה' שכם אחד, מיראתם העמים אשר היו בארצותם מושלים עליהם, עד שהראשון שהתחיל זה, והוא אברהם, קרה לו מה שקרה עם נמרוד עד שהצרך לעזוב ארצו וללכת אל ארץ אחרת. ואין ספק, שאותם צדיקים שהיו יחידים בדורות ההם, היה להם חלוק האמות והממשלות לטוב ולתועלת, כי כאשר תצר להם האמונה באיזה מלכות ישוטטו אל ארץ אחרת שיוכלו שם לעבד ה' יתברך כרצונם, כאשר קורה לנו בגלותנו היום, כי כאשר נתחדש שמד בארץ ישמעאל נסו פליטיהם אל ארץ אדום, ומאדום לישמעאל, וזה אצלנו מחיה מעט בעבודתנו.

באפלה - בחוסר הבנה מהו חטא דור הפלגה. **ועם היות וכו'** - ואף שיש כמה מדרשים שנתנו טעם לעונשם. **מסכימים** - מתאימים. **הסכמתם** - רצונם של בני דור הפלגה. **לעלות לרקיע** - "ונעשה עמו (נגד ה') מלחמה" (רש"י בראשית יא, א). **פתייתם מציל אותם** - נפטור אותם מחמת שהם שוטים. **פשטו יד בעקר** - מרדו בה. **נוסדים** - מבססים את השקפתם. **סגלות** - יחידי סגולה. **אורו של עולם** - הקב"ה. **לא היה ספק בידם** - לא התאפשר להם. **ומאדום לישמעאל** - כשהתחדשו גזרות באדום וישובו לארץ ישמעאל. **מחיה מעט** - הצלה מועטת.

סיבת פיזור דור הפלגה

ביאורים

דור הפלגה העמידו הזדמנות נדירה לאחדות האנושות כולה. "וַיְהִי כֹל הָאָרֶץ שְׂפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֶחָדִים" [בראשית יא, א]. הייתה שפה משותפת לכל האנושות ("שְׂפָה אֶחָת"), ואף רצון משותף ("דְּבָרִים אֶחָדִים"). דור שלם היה חפץ בהנהגה אחת מרכזית אשר למרותה יסורו כל באי עולם. לצורך מימוש הרעיון הם חיפשו מקום רחב ידיים שיוכל להכיל, לפחות בשלב הראשון, את כל האנושות. ולכן הם חיפשו "וַיִּמְצְאוּ בְקֶעָה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר וַיִּשְׁבוּ שָׁם" [שם ב]. השלב השני במימוש התוכנית הוא: "הָבָה נִבְנֶה לָנוּ עִיר וּמְגִדָּל וְרֵאשׁוּ בְשָׂמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שָׁם פֶּן נִפְזָר עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ" [שם ד]. נבנה עיר שלטון מרכזית ובתוכה ישב המלך. מרכזו של בית המלוכה יהיה מגדל גבוה מאוד. מטרת הגבהתו היא כדי שהוא יראה למרחוק וידעו הכל שיש לאנושות שלטון מרכזי, וכמו כן גובהו יפיל אימה על כל מי שחושב להמרות את פיו. כל הדברים הללו הם לכאורה חיוביים. אין שום דבר שלילי ברצון לאחד את האנושות.

אך הקב"ה צופה ומביט למרחוק, ומזהה שהאחדות הזאת בעייתית. כאשר מתאחדים יחד כמה אנשים בעלי אותה תכונה ואותה שאיפת חיים - נוצר ציבור בעל כוח עצום אשר יכול לממש את אותה שאיפה. דבר זה נכון לטובה ואף לשליה. באותם ימים הרוב המוחלט של האנושות נטה אחרי עבודה זרה. אין ספק שהמדינה שיקימו תעצים את הנטייה הזו ותמסד אותה כחוק מלכותי אשר כל הממרה אותו כמורד במלכות. כמו כן, ראה הקב"ה שהאנושות בחרה דווקא את בקעת שִׁנְעָר כבסיס לעיר שאותה רוצים להקים. במקום זה מלך נמרוד אשר היה "גִּבּוֹר צִיד לִפְנֵי ה' וַתְּהִי רֵאשִׁית מִמְּלִכְתּוֹ בְּכָל... בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר" [בראשית י, ט-י]. אם כן, מלך האנושות היה צריך להיות נמרוד, אשר בגלוי נלחם נגד ה' ונגד נושאי דברו. השילוב של נטיית הנפש של האנושות לעבודה זרה, ומינני מלך רשע כמו נמרוד בראשה, היו יוצרים מלחמה אדירה נגד עובדי ה' שהיו מתי מספר.

לכן הקב"ה פיזר אותם כדי לטפל את מחשבתם. עצם הרצון לאחדות הוא חיובי, אפילו אצל אנשים רשעים, אך האחדות יכולה ליצור דברים טובים רק כאשר הקולקולים הם מגוונים. כאשר יש לאחד נטייה לכעס, לשני לגאווה, לשלישי לעבודה זרה ולרביעי לשפיכות דמים. כל חיסרון משלים ומאזן את החסרונות האחרים וכלל החברה הוא חיובי. אך כאשר ישנו חיסרון זהה - האחדות הופכת לאגרוף עוצמתי של רוע שצריך לפזרו ולבטלו.

הרחבות

• למה בנו את מגדל בבל?

הספימו לבנות "מגדל וראשו בשמים". הר"ן ביאר שאנשי דור הפלגה בנו את המגדל במטרה לחזק את מעמדו של מלכם ועל ידי זה יהיו מאוחדים. חטאם היה שהתאחדו לשם עבודה זרה (וכן כתב גם הכלי יקר).

לעומת זאת ביאר אור החיים, שבניגוד לרצון ה' שבני האדם יתיישבו ברחבי העולם, אנשי דור הפלגה חטאו וביקשו לרכז את היישוב במקום אחד. לשם כך הם בנו את המגדל שיטמן את מרכז היישוב וסביבו יגורו כולם, וכן כדי שהיוצא מהעיר יוכל לזהות את מקומה מרחוק [אור החיים, בראשית יא, א].

על פי שני פירושים אלה, מחשבת בניית המגדל לא היוותה חטא 'עצמי' אלא רק כלי עזר לקיום מחשבתם הרעה. לעומת זאת מובא בגמרא שהמגדל עצמו נעשה במטרה לעבוד בו עבודה זרה [סנהדרין קט]. בדומה לכך נתבאר במדרש, שאמרו: "בואו ונעשה לנו מגדל ונעשה עבודת כוכבים בראשו ונתן חרב בידה ותהי נראית כאלו עושה עמו (עם הקב"ה) מלחמה" [בראשית רבה לח, ו].

שאלות לדין

הקב"ה פיזר את דור הפלגה מחשש שמא ישכחו את שמו בעולם. מה היה קורה אם לא היה עושה זאת? האם באמת ישנה אפשרות לשכוח את שמו של הקב"ה?

אמנם בסיפור עם המין הוכח כי גם המינים הם אכזריים. אלא שזה עדיין לא פוטר אותנו מקושיה האם גם אנחנו כאלה? מה ההבדל בינינו?

לזרע של קימא עבור יוחנן אוריאל בן לאה מרלן ורבקה ג'ואן בת ג'וסלין שחחה הי"ו

ובעת ההיא - היתה כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים, והספימו להיות לעולם כלו ראש אחד מנהיג ומושל, ושל לא יהיו נפוצים ונחלקים בממשלותם, ולזה בחרו בקעה אשר מצאו להם רחבת ידים, שאין ספק שרב בני אדם יבחרו להיותם קרובים לפי כחם אל ראש ממשלתם, ולזה גם כן הספימו לבנות (שם ד) "מגדל וראשו בשמים", כלומר: גבוה מפלג כפי האפשרות, °, כאשר בא פסוק אחר ° עם זה בַּשָּׁנָה (דברים ט א): "ערים גדלות ובצרת בשמים", כי כן היה ראוי למי שנבחר להיות מושל בעולם התחתון, שיהיה ארמונו ומגדלו גדול, עד שבראית המגדל יתלבש כל רואהו פחד ומורא, ושיהיה נראה מרחוק.

והנה אלה האנשים בעת ההיא לא חטאו בדבר במעשה ולא במחשבה, אבל ה' יתברך שהוא צופה ומביט למרחוק, ירד למה שימשו ° מקבוצת האנשים הרעים, והוא אמרו (בראשית יא ה): "וַיִּבְדֹּחַ ה' לְרֵאת אֶת הָעִיר" וגו', כלומר: ירד והשיגח למה שימשו ממנו, ואם לעת עתה אין רע, אמנם הכניס היה רע להם ורע לעולם. והוא: שפָּלַם היו מספימים על עבודה זרה, והבקעה היא גם כן אשר בחרו להם היה ארץ שִׁנְעָר, היה ראשה ומלכה נמרוד אשר היה ראש לעבודה זרה, עד שהציק לאברהם אבינו עליו השלום בחלקו עליה ° כמו שזוהר, לכן אמר: "הו עמ אַחַד וְשָׂפָה אַחַת לְכֻלָּם וְזֶה הַחֵלֶם לַעֲשׂוֹת וְעַתָּה לֹא יִבְצָר מֵהֶם כֹּל אֲשֶׁר יִזְמוּ לַעֲשׂוֹת", לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות בעת הראשון ולא יכלו, עתה לא ימנע מהם, כי אין ספק שהדורות ההם היו משתדלים לרומם עבודה זרה שלהם ולהשכיח שמו של הקדוש ברוך הוא, ולא עלה בידם מפני חלוק הממשלות והאמצות, כי היה לעובדי ה' יתברך מפלס, מה שלא יהיה כן אם תמשך הספמיתם, כי כאשר ברח אברהם מפני נמרוד ללכת אל ארץ כנען, לו היה נמרוד מושל בכל העולם אנה ילך מרוחו. וזהו שאמרו ב"פסח שני" ° (פסחים פז ב): "אמר ליה ° הוא מינא: אן מעלין מיניכו, דכתיב (מ"א יא טז): 'כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל עד הכרית כל זכר באדום', ואלו אתון יתביתו גבן לא עבדינו לכו ולא מידי, אמר ליה: היכי תעבדו, תכלינהו לכולהו, ליתנהו גבייכו, להני דאיתנהו, קרו לכו מלכותא קטיעא, אמר ליה: גפא דרומי, בהא נחתינו ובהא סלקינו". הנה הורה, כי סבת השיב חמתם מהשחית איננו רק ° להיות ממשלתם בלתי פוללת °. ולכן, בהיות מחשבת הדור ההוא בעת ההיא איננה לרעה, אבל כי ראה ה' יתברך הרע שימשו ממנו, לא ענשם, כי לא היו ראויים לענש, אבל סבל עצתם ובלבל לשונם, כי גם בבלבול הלשון והעלם קצתו ° תועלת בזה. כללו של דבר: ראה קבוצת הרשעים ההוא רע, בהיותם פָּלַם מספימים על תכונה אחת רעה, כי אי אפשר לכלל מקבוצת מפרטים בעלי תכונה אחת רעה, שלא יהיה הכלל רע ממנו ° או פְּמוֹהוּ.

וזאת היא הטענה אשר אמת בה קהלת הפסק דין שנתן להיות המרפבים כלם הגל ובלתי בעלי קיום - בהיותם מקבצים ומרפבים מפרטים מספימים על זה החסרון בעצמו. אבל לא תמשך זאת הגזרה עד שיתחייב ממנה שכל החסרונות שהם בפשוטים ימצאו במרפבים, אבל יתחייב שהחסרונות המתנגדים בפשוטים ימזגו ויכללו לשלמות ומעלה במרכב המקבץ מהם. וזה הוא מעלת המקבץ מפרטים, כי שלמיות הפרטים נמצאות בכלל, ואיזה חסרון שיהיה בפרטים לא ימצא בכלל, אבל אפשר שחסרון אחד מן הפרטים יוציא השלמיות שביתר הפרטים מן הכח אל הפעל.

גבוה מפלג כפי האפשרות - גבוה ביותר כפי יכולתם. פסוק אחר וכו' - גם שם המילה "שמים" מתפרשת כגבוה מאד. שימשו - שעלול להתפתח. בחלקו עליה - כשחלק אברהם על העבודה זרה. ב"פסח שני" - החלק השני של מסכת פסחים. אמר ליה וכו' - אמר לו מין אחד (לר' חנינא): אנחנו מעולים (ומוסריים) מכם שהרי יואב הכרית באדום כל זכר, ואילו אתם יושבים אצלנו (בגלות) ואנחנו הגויים לא עושים לכם כלום. ענה לו (הסיבה שאינכם הורגים אותנו היא) איך תעשו? להרוג את כל היהודים אין ביכולתכם, כי חלקם אינם בארצכם. ואם תהרגו רק את היהודים שבארצכם, יקראו לכם "מלכות קטיעא". נשבע הגוי באליל לו הוא סוגד שזו מחשבתם התמידית. רק - אלא. בלתי פוללת - חלקית ולא על כל העולם. והעלם קצתו ° קצתו ° חלק מהאנשים אינם מבינם את דברי חלק אחר מהאכולוטייה. ממנו - יותר מהפרט בעל התכונה הרעה.

דור הפלגה לא חטאו אך ממעשהו נמשך דבר רע

דברי קהלת - בחסרונות מסכימים

ביאורים

הר"ן לימד אותנו שכאשר חומר מורכב מיסודות שונים הוא יהיה בעל תכונות שונות מהיסודות עצמם. הסיבה לכך היא שכל יסוד משלים את חברו וביחד הם יוצרים חומר בעל תכונות חדשות. כלל זה תקף במיוחד לגבי ציבור שככלל מורכב ממגוון של אנשים. ידוע הרמז מגורי האר"י שהמילה 'ציבור' היא ראשי תיבות: צדיקים בינונים ורשעים. לעולם ציבור הוא חשוב ומרומם וצריך להתייחס ולדבר אליו בכבוד.

דברים אלו הם הקדמה לנושא העיקרי עליו רצה הר"ן לדבר, והוא 'מעשה בראשית'. אך לאור דבריו הקודמים, המחייבים לדבר אל הציבור בכבוד, הוא נקלע לדילמה. מחד, אם הוא יודע מה מהותו של 'מעשה בראשית', הרי שאסור לו לדבר בציבור על נושא עדין זה, שעלול להיות מובן בצורה לא נכונה ולגרור להרס וחורבן רוחני. מאידך, אם אינו יודע מהו מעשה בראשית והוא מדבר לפני ציבור על כך, הוא מזלזל בציבור וחושבם לפתיים המאמינים לאמירותיו חסרות התוכן.

נוסף לכך, אם ידבר על נושא שאינו מבין בו הוא לוקה במידת הגאווה המקולקלת. אדם שמתגאה על הציבור סופו להיות מושפל משתי סיבות:

עונש - מידתו של הקב"ה היא להעניש מידה כנגד מידה.

חוקי טבע - 1. כל בריאה בעולם נבראה עם תכונות מסוימות. כאשר אנו שמים חומר במקום שאינו טבעי עבורו, הוא שואף לחזור למקום הטבעי שלו. למשל, לפי חוקי הטבע המים תמיד שואפים להגיע למקום הנמוך ביותר. ולכן, אף אם נשים את המים במקום גבוה הם תמיד יחפשו את הדרך לזרום למטה. חוק טבע זה נכון גם במערכות יחסים בין בני האדם. כאשר האדם יוצא ממקומו הטבעי, הוא לא יישאר שם זמן רב מכיוון שהמציאות תחייב אותו לשוב למקום הטבעי. לאור חוק זה, גם אדם שמשפיל עצמו יתר על המידה, יחזור בסופו של דבר למקום הראוי לו.

2. חוק טבע נוסף הוא שכל דבר עליון נמשך כלפי מטה בסופו של דבר. שני היסודות העליונים, האוויר והאש, צריכים לשוב כלפי מטה. באוויר אנו רואים זאת על ידי ירידת הגשמים, ואילו באש איננו רואים זאת, שאם כן היה נחרב העולם. ולכן דווקא הגאווה, שמתייחס לעצמו בעליונות, צריך להיות מושפל מטה.

הרחבות

• האם עשרה רשעים נחשבים למניין?

כן יתחייב המצא קלל ועדה חשובה מפרטים בלתי חשובים. ביטוי מעשי לחשיבותו של ציבור המורכב מפרטים חסרים, ניתן למצוא בדיון ההלכתי 'האם מותר לצרף אנשים שאינם שומרים תורה למניין?'

המשנה אומרת: "אין עוברין לפני התיבה, ואין נושאים את כפיהם, ואין קורין בתורה... פחות מעשרה". הגמרא לומדת כי המקור לכך שישנה קדושה בעשרה יהודים, נלמד מפסוק הנאמר בחטא המרגלים: "עד מתי לעדה הרעה הזאת" [במדבר יד, כז]. משה שלח שנים עשר מרגלים, אך יהושע וכלב לא חטאו. א"כ 'העדה הרעה' הם עשרת המרגלים שחטאו [מגילה כג].

המרגלים הרשעים כפרו בהבטחת ה' להכניס את עם ישראל לארץ והמרידו את עם ישראל, ובכל זאת נקראו "עדה". מכאן לומד הרב משה פיינשטיין שניתן לצרף מחללי שבת למניין: "יש למילף (ללמוד) ממילא שסגי (שדי) באיכות כזה כהמרגלים שאף שהיו כופרים וגריעי (גרועים) ממחללי שבתות. אם הם עשרה... יכולים לומר קדיש וקדושה" [אגרות משה אורח חיים ב, יט]. (דברי הרב פיינשטיין הובאו באופן חלקי ובהמשך תשובתו סיג מעט את דבריו, לכן אין לפסוק הלכה למעשה מבלי לעיין בדבריו).

שאלות לדיון

"שְׁמוֹדוֹתַי שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מְדָה כְּנֶגֶד מְדָה" - האם זו לא הנהגה קטנונית? האם מטרת התחתונים היא להגיע למדרגת העליונים, או שמטרתם היא רק להתרומם לכיוונם?

וְזֶהוּ הַעֲנִין הַנֶּרְמָז בְּחֻלְבָּנָה הַנִּכְנָסֶת בְּסִמֵּי הַקֶּטְנֶת, כִּי עִם הַיּוֹתוֹ רֵיחַ הַחֻלְבָּנָה מִצַּד עֲצָמוֹ עֵינֵי הַחֻלְבָּנָה בְּלֵתִי נְאוֹת, אֶפְשֶׁר שֵׁישׁ לוֹ כַּח לְעוֹרֵר וּלְהוֹצִיא אֵיכֵיזוֹת הַסַּמִּים הָאַחֲרִים וּלְעוֹרֵר בְּשִׁמְיֹתָם.

(ולכו) [וכן]. על צד המְשַׁל, אם יִמְצְאוּ בְּכֻלָּ אֶחָד פְּרָטִים בְּעֵלֵי חֶסְרוֹן מֵאֶשֶׁר יִכְבֹּד עֲלֵיהֶם הַכֹּחַ הַמְתַּעֲוֵר לְנִקְמָה בְּלֵתִי מִשְׁעֵרֵת, אֲלֵא בְּהַמְצָאָם בְּתוֹךְ הַפֶּלֶל יְעוֹרְרוּ הַכּחוֹת לְמָה שֶׁרְאוּ בַּפֶּעַל הַזֶּה וְמָה שֶׁצָּוְתָהּ בּוֹ הַתּוֹרָה, כִּי הֵם יִשְׁעֲרוּ פְּעֵלָם כְּפִי הַמְכֻן הַתּוֹרָה, וְאִם הָיוּ מְעוֹרְרִים מִצַּד הַתְּכִינָה בְּלֵתִי טוֹבָה. וְעַל זֶה הַמְשַׁל אֶשֶׁר בְּאַרְנוּ בְּזֹאת הַתְּכִינָה, יִקָּשׁ וְיִמְצָא בְּיָתֵר הַתְּכִינּוֹת כֵּלָן.

וּמָזָה הַעֲנִין הוּא, שֶׁפֶּאֶשֶׁר נִתְחַיֵּב מִהִסּוּדוֹת הַחֶסְרִים שֶׁהֵם חֲשָׁף וְתַהוֹם וְרוּחַ מִרְכָּבִים שֶׁלְמִמֵּי, כֵּן יִתְחַיֵּב הַמְצָא קָלֵל וְעֵדָה חֲשׁוּבָה מִפְּרָטִים בְּלֵתִי חֲשׁוּבִים, וּלְפִיכָּה יֵשׁ לְזַרֵּר בְּכַבּוֹד הַצְּבוּר לְעוֹלָם.

וְאִם כֵּן אֶפְאוּ, מָה לַעֲשׂוֹת יָקָר וְגִדְלָה בְּכֻלָּ מִרְכָּב מִפְּרָטִים חֲשׁוּבִים כְּזֶה, שֶׁרְאוּ לְזַרֵּר מִלְּדַבֵּר לְפָנֵיהֶם בְּתוֹרָה, וְכָל שֶׁפָּן בְּעֵינָי יָקָר הַעֲרָךְ גְּדוֹל הַמְעֻלָּה כִּי מְעֻשָׂה בְּרֵאשִׁית, שֶׁהַמְדַבֵּר בּוֹ לֹא יִמְלֹט מֵאַחַד מִשְׁנִים: אִם שִׂידַע בּוֹ, וְאִם שֶׁלֹּא יַדַּע בּוֹ. אִם יַדַּע בּוֹ, הִנֵּה הוּא עוֹבֵר עַל מָה שֶׁהַזְּהִירוֹנוֹ (חגיגה יא ב): "אֵין דוֹרְשִׁין בְּמַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית בְּשָׁנִים", וְאִם אֵינְנו יוֹדַע בּוֹ, הוּא עוֹשֶׂה בְּנַפְשׁוֹ שֶׁקָּר וּמִקְלָה בְּכַבּוֹד הַצְּבוּר, וּמוֹרָה בְּנַפְשׁוֹ רוּם לְבָבוֹ, כִּי אֵין סִפְק שֶׁזֶה מִסְבָּב מִמּוֹדַת הַגְּאוּוּה, כְּמוֹ שֶׁאֲמַר דּוֹד עֲלֵיו הַשְּׁלוֹם (תהלים קלא א): "ה' לֹא גְבָה לְבִי וְלֹא רָמוּ עֵינַי וְלֹא הִלְכֵתִי בְּגִדְלוֹת וּבְנִפְלְאוֹת מִמְּנִי" - הוֹרָה כִּי רוּם הַלֵּב יֵבֵא הָאֵדָם לְדַבֵּר כְּמָה שֶׁהוּא נִשְׁגָּב וְנִעְלָם מִמְּנוֹ. וְאֶשֶׁר יֵשׁ לוֹ זֹאת הַתְּכִינָה הַרְעָה הוּא שֶׁפֶל מְעַרְפוֹ, אֵינְנו יְכוֹל לְעַמּוֹד בְּמִקוֹם גְּדוֹלִים, כְּמוֹ שֶׁאֲמַרוֹ (עירובין נד א): "וְאִם הִגִּיס דַּעְתּוֹ, הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מִשְׁפִּילוֹ", וְאֲמַר הַכְּתוּב (משלי טז יח): "לִפְנֵי שֶׁבֶר גָּאוֹן".

וְהַתְּחִיבָה הַפְּנִיעָה בְּסִבַּת הַגְּאוּוּה לְשִׁמְיֵי סְבוֹת - הָאֲחַת: מִפְּנֵי שֶׁמּוֹדוֹתַי שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מְדָה כְּנֶגֶד מְדָה, וְאֲחֵרָה שֶׁבִּקְשָׁה לְהִתְרוֹמֵם יוֹתֵר מִן הָרְאוּי לוֹ רְאוּי שֶׁתִּכְנַע וְתִשְׁפַּל מִדְּרָגָתוֹ. וְהַשְּׁנִית: כִּי טִבַּע הַיְּצִירָה חַיֵּב לְהִיטֵב כָּל דָּבָר מִתְּקִיָּם וּנְשָׁמֵר בְּמִקוֹם הַנֶּחָתוֹ הַטִּבְעִי וְשִׁפְסַד כְּפִי הִזְיָה בְּזוּלַת מְקוֹמוֹ, כְּאֶשֶׁר יִקְרָה לְאֹוִיר אִם יִנְחֹ לְמִטָּה מֵהַמַּיִם, אוֹ לְאַרְצָךְ אִם תִּקְרַח לְהִיטֵב לְמַעַל מֵהָאֹוִיר. וְעוֹד, כִּי טִבַּע הַיְּצִירָה חַיֵּב לְהִיטֵב הַעֲלִיוֹנִים מִעֲתָדִים לְקַבֵּל הַשְּׁפִלוֹת, וְלִהְיוֹת הַתְּחַתּוֹנִים מִעֲתָדִים לְהִתְרוֹמֵם, וּמִפְּנֵי זֶה אֲמַרוֹ (אבות פ"א מ"א): "נִגְדַּ שְׁמָה אֲבָד שְׁמִיָּה", כִּי טִבַּע הַמְצִיאוֹת כֵּן חַיֵּב.

וְנִתְבָּאָר זֶה בְּאַמְרוֹ (בראשית ב): "וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה", כִּי הַשֶּׁמֶשׁ פּוֹעֵל וְעוֹבֵר בִּיְסוּדוֹת פֶּלֶם עַד מִרְכָּז הָאָרֶץ, וּבְסִבַּת תְּנוּעָתוֹ מַעֲלָה אֲדִים מִשְׁנֵי הִסּוּדוֹת הַתְּחַתּוֹנִים, עַד שִׁישִׁיבוֹ לְעֲצָמָם הִסּוּדוֹת הַעֲלִיוֹנִים שֶׁהֵם ה"אשׁ" וְה"אֹוִיר", כִּי ב"אֹוִיר" הִנֵּה זֶה מְבַאֵר שֶׁיִּקְבַּל צוּרַת הַמַּיִם וְיִשׁוּב מְטָר נִתָּר אֶרְצָה, וְאֲמַנָּם, בִּיְסוּד ה"אשׁ" גַּם כֵּן אֶפְשֶׁר בְּטִבַּע הַבְּרִיאָה שֶׁיִּקְרָה זֶה, אֲלֵא שֶׁה' יִתְבָּרַךְ לְמַעַן וְחֲמִיו הוֹצִיא זֶה הָאֶפְשָׁרוֹת מִכָּל הַמְּנוּהָה הַטִּבְעִי, כְּאֶשֶׁר גָּזַר שֶׁיִּקְוֶה הַמַּיִם אֶל מְקוֹם אֶחָד וְשֶׁתִּרְאֶה הַיְּבֻשָׁה, אֶף עַל פִּי הַשְּׁמֹנְהָה הַטִּבְעִי יִתְחַיֵּב בְּהַפְּךָ.

עם היות - למרות. **מצד עצמו** - כשהיא לבדה. **בכלל אחד** - בתוך ציבור מסוים. **מאשר יכבד וכו'** - חסרונם שיש להם רצון נקמה מופרז. **בפעל הזה** - מעשה הנקמה. **הם ישערו** - כלל הציבור ינקום בצורה מבוקרת. **המכון התורני** - רצון התורה. **ואם** - גם אם. **מרכבים** - מהיסודות החסרים נוצרו מרכבים שלמים. **בכלל** - כוונת הר"ן לציבור שהוא דורש בפניהם. **שידע בו** - שהוא מבין את מעשה בראשית. **מקל** - מזלזל. **לפני שבר גאון** - לשבר, קדמה הגאווה. **הפניעה** - השפלת ה' את המתגאה. **ואחר** - ומכיוון. **בזולת מקומו** - במקום אחר (ממקומו הטבעי). **אם ינח וכו'** - האוויר שב ומבעבע למקומו למעלה. **נגד שמה אבד שמיה** - המגדל את שמו (שיכבדוהו), מאבד את שמו. **פועל ועובר** - משפיע. **שני היסודות** - המים והעפר. **שישיבו לעצמם** - ישתנו למים (עננים המורידים גשם). **ביסוד האש וכו'** - היתה אפשרות שהמים יתאדו ויספגו ביסוד אש, אך התוצאה היתה גשם רותח ולכן ה' מנע בחוקי הטבע אפשרות זו. **המנוה הטבעי** - טבע המים להתפשט.

עניין החלבנה בקטורת
משל מכוח הנקמה

מיסודות חסרים מורכבים שלמים

גאוה גורמת גם לכניעה

פעולת הטבע לרומם היסודות השפלים ולהשפיל הרמים

ביאורים

לאחר המבול אמר הקב"ה שהוא כורת ברית בינו לבין כל נפש החיה אשר על הארץ. משמעות הברית היא שלעולם לא יהיה עוד מבול אשר יחריב את העולם. הקשת היא האות שהקב"ה חקק בטבע על מנת שהברית תיזכר. אך רבים התקשו בהסבר אות זה, שהרי הקשת המרהיבה נוצרת על ידי מפגש של קרני אור השמש עם המים. אם כן, איך יתכן שזהו אות הברית המיוחד שקבע הקב"ה, והרי הקשת הייתה גם לפני המבול? הר"ן מבאר את ענין הקשת באופן ייחודי. הוא אינו מפקפק במדע האומר שיצירת הקשת היא תופעה טבעית. הר"ן מחדש שתופעה זו התאפשרה רק לאחר המבול. לפני המבול לא הייתה כלל קשת! המבול שינה את סדרי הטבע ואפשר למציאות הקשת להופיע. לפני המבול יסוד המים שלט על יסוד האש ולכן השמש, שהיא הביטוי של יסוד האש, לא נתנה קרני אור חזקים אשר יפגשו עם הלחות ויפיקו קשת נפלאה. רק לאחר המבול ה' העצים את יסוד האש, קרני השמש התחזקו וממילא יכולה הייתה הקשת להיווצר. הקשת היא תופעה ייחודית אשר מתרחשת נגד חוק הטבע שאותו הר"ן הזכיר, שכל העליונים מושפעים מהיסודות התחתונים ויורדים למטה. חוק זה בא לידי ביטוי גם בכך שהעפר שאנו דורכים עליו מלמעלה יהיה מעלינו לאחר מאה ועשרים שנה. בדבריו אלה, חותם הר"ן, את הסברו להשפלת הגאווות, המתיימר לדבר על מעשה בראשית ואינו מבין בו כלל.

אך עדיין הקושיה, כיצד אפשר לדרוש במעשה בראשית, בעינה עומדת. הרי יתכן שהאדם ידבר בעניינים כסתרים שעלולים לגרום בלבול, מחד, או יאמר שקר וטעות מאידך.

על מנת לפתור את הדילמה הזו, יש לברר מהו 'מעשה בראשית' עליו אמרו חז"ל שאין לדרשו בציבור. הרמב"ם מסביר ש'מעשה בראשית' הוא חכמת הטבע. ביולוגיה, כימיה, פיסיקה ויתר מקצועות חקר הטבע הם 'מעשה בראשית'. הר"ן טוען שלא ניתן לומר כן. לא יתכן שזהו 'מעשה בראשית' שצריך להיות נסתר, שהרי אנו זקוקים לחכמות אלו לצורכי החיים השגרתיים. כמו כן, אם חכמה זו אסורה ללימוד בפומבי, מהם הגבולות המותרים ללמוד חוכמות אלו. נוסף לכך, אם זהו מעשה בראשית, יוצא שחקלאי פשוט עוסק כל העת במעשה בראשית, ולא יתכן לומר כן. לכן הר"ן אינו מקבל את הסבר הרמב"ם בנוגע ל'מעשה בראשית'.

הרחבות

• האם נראתה הקשת לפני המבול?

פי טרם המבול... כְּאֶשֶׁר יִגְבֵר הַלְחוֹת יִחְלַשׁ הַיְסוּד הַאִישִׁי הַחֵם עַד שֶׁלֹא יֵרָאֶה הַמְרָאָה הַהוּא. הפיכת הקשת לאות ברית מוזכרת בספר בראשית: "ויאמר אלהים זאת אות הברית אשר אני נתן ביני וביניכם... את קשתי נתתי בענן..." [בראשית ט, יב-יג]. מפסוקים אלה למד הר"ן כי הקשת לא נראתה כלל לפני המבול.

לעומתו, הרמב"ן ביאר את הפסוקים באופן שונה. על פיו הקשת הופיעה אף לפני המבול, אלא שאחרי המבול הקב"ה קבעה כאות ברית: "וכאשר נסתכל עוד בלשון הכתוב נבין כן, כי אמר את קשתי 'נתתי' בענן, ולא אמר 'אני נתתי' בענן... ומלת קשתי מורה שהיתה לו הקשת תחלה. ולכן נפרש הכתוב, הקשת אשר נתתי בענן מיום הבריא תהיה מן היום הזה והלאה לאות ברית ביני וביניכם, שכל זמן שאראנה אזכיר כי ברית שלום ביני וביניכם" [רמב"ן בראשית ט, יב].

• מה בין עפר לכוכבים?

"וְשִׁמְתִי אֶת זֶרְעֶךָ כְּעֶפֶר הָאָרֶץ". בפסוק זה עם ישראל נמשל לעפר, אולם בפסוק אחר נמשל לכוכבים: "וְהִרְבָּה אֲרֻבָּה אֶת זֶרְעֶךָ כְּכּוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם" [בראשית כב, יז]. על כך אמרו חז"ל "אומה זו משולה לעפר ומשולה לכוכבים. כשהן יורדין - יורדין עד עפר, וכשהן עולין - עולין עד לכוכבים" [מגילה טז, א].

שאלות לדין

כיום ידוע כי הקשת נוצרת מקרני אור הנשברות בטיפות המים. האם זה סותר את יצירתה המחודשת של הקשת?

מדוע חשוב לפרסם את ענייני הטבע ברבים?

הצלחת חוה אסתר בת ברכה חדוה הי"ו

והוא ענין ה"קשת", כי אין ספק שְׁזָה הַמְרָאָה הוּא פֶּעַל טְבִיעִי מִהֶכָּאֵת נִיצוֹץ הַשֶּׁמֶשׁ בְּאֵוִיר הַלֵּחַ, וְכִמוּ שֶׁפָּתַב הַרְמַב"ן זְכָרוֹנוֹ לְבָרְכָה שֶׁעַל פְּרָחֵנוּ יֵשׁ לָנוּ לְהוֹדוֹת בְּזֶה לְדַבְרֵי הַפִּילוֹסוֹפִים הַיְוִנִים, כִּי הוּא עֲנִין מוֹחֵשׁ וְלֹא נוֹכַל לְהִכְזִיב הַחוּשׁ, וְאִם כֵּן, יֵשׁ לִשְׂאֵל: מֶה הִיְתָה נְתִינַת הָאוֹת בְּזֶה שֶׁלֹא יִהְיֶה עוֹד מִבּוֹל, שֶׁאֲחֵרֵי הַיּוֹתוֹ עֲנִין טְבִיעִי, עַל פְּרָחֵנוּ רְאוּי שֶׁיִּקְרָה כֵּן קִדְם הַמִּבּוֹל כְּאֶשֶׁר קָרָה אַחֲרָיו, וְאִם כֵּן, אֵינן זֶה אוֹת, כְּאֶשֶׁר לֹא יִהְיֶה אוֹת בְּזִרְיַחַת הַשֶּׁמֶשׁ בְּבִקְרִים [שְׁהוּא] מְחַיֵּב לְמַנְהִיגוֹ שֶׁל עוֹלָם.

אָבֵל הַתְּשׁוּבָה בְּזֶה: כִּי טָרַם הַמִּבּוֹל הָיוּ מְעַתְּדִים הַיְסוּדוֹת הַתְּחַתּוֹנִים לְמִשְׁלֵׁ בַיְסוּדוֹת הָעֲלִיוֹנִים, וְבַעַת הַהִיא כְּאֶשֶׁר יִגְבֵר הַלְחוֹת יִחְלַשׁ הַיְסוּד הַאִישִׁי הַחֵם עַד שֶׁלֹא יֵרָאֶה הַמְרָאָה הַהוּא, אָבֵל ה' יִתְבָּרַךְ הַשְּׂגִיבוֹ בְּכַחוֹ, רְצוֹנֵי לוֹמַר: שֶׁחֲזַק יְסוּד הָאֵשׁ עַד שֶׁלֹא יִתְפַּעַל מִצַּד הַיְסוּדוֹת הַתְּחַתּוֹנִים עַד שֶׁלֹא יִתְחַדֵּשׁ [בְּגֵרָסוֹת אַחֵרוֹת - עַד שִׁיתְחַדֵּשׁ] זֶה הַמְרָאָה מִצַּד הַקָּאֵת הַשֶּׁמֶשׁ. וְאֵלּוּ הִיָּה נִשְׁאָר הָעֲנִין עַל טְבִיעוֹ, הָיוּ כָּל הַיְסוּדוֹת הָעֲלִיוֹנִים מְעַתְּדִים לְשׁוּב לְטִבֵּעַ הַתְּחַתּוֹנִים, כִּי טִבֵּעַ הַיְצִירָה כֵּן חֵיב שֶׁיִּמְשַׁל הַתְּחַתּוֹן בְּעֲלִיּוֹן וְשִׁיִּשְׁבְּהוּ אֵלָיו. וְעַל זֶה הַדֶּרֶךְ פָּרַשׁ הַרְמַב"ם זְכָרוֹנוֹ לְבָרְכָה "וְשִׁמְתִי אֶת זֶרְעֶךָ כְּעֶפֶר הָאָרֶץ" - רְצָה לוֹמַר: שֶׁיִּהְיֶה עֲנִין זֶרְעוֹ כְּעֶפֶר הָאָרֶץ, שֶׁהַכֹּל יִדְרָכוּ עֲלָיו וּבְאֲחֵרוֹנָה יַעֲלֶה הוּא עַל דְּרוֹכוֹ וְיִשְׁבְּנוֹ אֵלָיו. וְאִם טִבֵּעַ הַיְצִירָה חֵיב שְׁאוֹתָם שֶׁהֵם עֲלִיוֹנִים בְּטִבֵּעַם וְעֲצָמָם יִצְחָחוּ וְיִשׁוּבוּ שְׁפֵלִים, כֹּל שֶׁכֵּן שָׂרְאוּי זֶה בְּמִי שֶׁמְבַיָּה עֲצָמוֹ בְּמֶה שֶׁאֵין רְאוּי לוֹ - שֶׁיִּשׁוּב שְׁפֵל. וְנִתְבָּרַר לָךְ בְּזֶה מֶה שֶׁאָמַר הַכְּתוּב (מִשְׁלֵי טז, יח): "לִפְנֵי שֶׁבֶר גְּאוּן", וְמֶה שֶׁאָמְרוּ זְכָרוֹנָם לְבָרְכָה גַם כֵּן (מְגִילָה יג, א): "וְאִם הִגִּיס דַּעְתּוֹ, הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מִשְׁפִּילוֹ", שֶׁכֵּן רְאוּי בְּמִשְׁפָּטֵי הָאֵל הַיְשָׁרִים, וְשֶׁטִּבֵּעַ הַיְצִירָה כֵּן חֵיב. וְאִם כֵּן, אֵיזָה מִפְּלִטָׁ לָנוּ בְּזֶה.

וְהַתְּשׁוּבָה: כִּי כָּל מֶה שֶׁאֵנוּ מְדַבְּרִים בְּ"מַעֲשֵׂה בְּרָאשִׁית" וְכָל מֶה שֶׁהִבִּינוּ בוֹ הַחֲכָמִים כָּלֵם אִם לֹא בְּשִׁפְעַ הָאֱלֹהִים, אֵינוֹ מִכְּלָל "מַעֲשֵׂה בְּרָאשִׁית" שֶׁחֵיבּוֹ רְבוּתֵנוּ זְכָרוֹנָם לְבָרְכָה יוֹדְעִיו לְהִסְתִּירוֹ וְלִהְעֲלִימוֹ, כְּמוֹ שֶׁאֵנוּ עֲתִידִים לְבָאֵר, וְאִם כֵּן, חֲזוֹר דְּבוּרְנוּ בְּזֶה כִּתְרֵי הַדְּרוּשִׁים בַּעַת הַחֲתָנָה וְכו'. אֲמַנָּם עֲנִין "מַעֲשֵׂה בְּרָאשִׁית" מֶהוּ, צְרִיף בְּאוֹר רְחֹב, כִּי הִנֵּה הַרְמַב"ם זְכָרוֹנוֹ לְבָרְכָה אָמַר שֶׁ"מַעֲשֵׂה בְּרָאשִׁית" הִיא חֲכָמַת הַטְּבִיעַ, וְיֵשׁ בְּזֶה סְתִירוֹת גְּדוּלוֹת, כִּי אֵין בְּדְבוּרֵנוּ בַיְסוּדוֹת וּבְמִרְכָּבִים הַנִּמְשָׁכִים מֶהֵם דְּבַר שִׁתְּחִיבּוֹ בּוֹ הַהִסְתֵּר וְהַהֲעֲלָמָה. וְעוֹד, שֶׁאִם הוּא כֵּן, הִיָּה צְרִיף לִידַע הַגְּבוּל אֲשֶׁר נַעֲמַד בוֹ וְלֹא נִפְרָסְמוֹ לְהַמּוֹן, כִּי אֵין סִפְק שֶׁכָּל מֶה שֶׁהוּא בְּעִנְיָן הַטְּבִיעַ וּבְאוּרוֹ, אֵין רְאוּי שֶׁיִּהְיֶה נֶעְלָם וְנִסְתָּר, אָבֵל רְאוּי שִׁתְּפָרְסָם, שֶׁהִרִי יוֹדַע שֶׁחֲכָמַת הַרְפוּאָה וְחֲכָמַת עֲבוּדַת הָאֱדָמָה וְהַמְּרָעָה נִמְשָׁכוֹת מִחֲכָמַת הַטְּבִיעַ, וְאִם כֵּן, הִנֵּה הַיּוֹשְׁבִים בְּעֵרֵי הַפְּרוּזוֹת דּוֹרְשִׁים תְּמִיד בְּ"מַעֲשֵׂה בְּרָאשִׁית", וְזֶה אִם כֵּן דְּבַר מִחֲדָשׁ מְבוֹכָה וְצְרִיף בְּאוּר.

מה כוונת חז"ל ב'מעשה בראשית'

פעל טבעי - תופעה טבעית. **למשל וכו'** - כמבואר לעיל. **השגיבו** - חיזקו. **עד שלא** - באופן שלא. **ענין זרעו** - סופם של ישראל לגבור על האומות השולטות בהם. **ובאחרונה** - בסוף, לאחר המיתה והקבורה. **וישיבנו** - הגוף נעשה עפר. **איזה מפלט** - הר"ן חוזר לשאלתו כיצד ניתן לדרוש ב'מעשה בראשית' בפני הציבור. **בשפע האלהי** - ברוח הקודש. **ענין 'מעשה בראשית'** - הסתתר, שאסור לדרוש בו בציבור. **שיתחייבו בו** - שישנו הכרח. **חכמת הטבע** - מדעי הטבע. **בערי הפרזות** - הכפריים העובדים בעבודת האדמה ומרעה.

ביאורים

מהו 'מעשה בראשית'? על מנת להבין את המושג הזה יש להבין מהו המדע המודרני של היום. כל תחומי המדע השונים מתפתחים ומתקדמים בזכות מדידות ותצפיות. אם אנו רואים שחומר מסוים מתנהג בטמפרטורה מסוימת ובאופן ייחודי אנו יכולים להסיק מכך ידיעות על ההרכב הכימי שלו. כל הידע בכימיה, פיסיקה, ביולוגיה ועוד, שאוב מתצפיות על המתרחש בטבע. אנו יכולים להסיק מסקנות רבות מהנראה לנגד עינינו ולצפות לתרחישים שעתידים להיות. אנו יכולים להשתמש באותם חומרים על סמך הבדיקות והניסויים שערכנו. המדען יכול להסביר איזה תהליך יתרחש בעקבות הרכבת חומרים ומה השלב הבא בהתפתחות העובר, אך אין הוא יכול להסביר למה הדבר מתרחש. או יותר נכון, מי מניע את התהליכים המתרחשים בטבע להיות דווקא כך ולא אחרת. גם אם האדם ימשיך לחקור הוא לא יגיע לתשובה. התשובות לשאלות אלו אינם בתחום הידע האנושי המוגבל. האדם יראה לעיניים. אין אפשרות לחקור את מה שמעבר למה שעיני המדען רואות. גם שלמה המלך, החכם מכל אדם, אמר שבמסגרת השכל האנושי אין לו תשובות לשאלות אלו וגם לא יהיו לו בעתיד אם רק יסמוך על השכל האנושי. את התשובות לשאלות אלו נמצא ב'מעשה בראשית'. לימוד זה עוסק בשורש הרוחני של המציאות הנראית לנגד עינינו. תורה זו עוסקת בסיבות הפנימיות לתופעות טבע פשוטות. למה האדם הולך זקוף ולא על ארבע רגליים כמו יתר בעלי החיים? למה יש עשר אצבעות ולא שמונה? לשאלות אלו לא נקבל תשובה במדע המודרני. רק תורה, הנתונה על ידי בורא העולם, יכולה לתת תשובה עמוקה לקושיות מסוג זה.

זו כנראה גם כוונת הרמב"ם במה שאמר שמעשה בראשית הוא חכמת הטבע. הרמב"ם צחק על גדול הרופאים, גלינוס, אשר אינו ידע למה האדם צוחק, שהרי אין זו תגובה טבעית ופשוטה. גם הרמב"ם ידע שהתשובה לשאלה זו טמונה ב'מעשה בראשית', העוסק במהות הפנימית של כל היצורים עלי אדמות שנבראו בשות ימי בראשית.

הרחבות

מהי חכמת 'מעשה בראשית'?

'מעשה בראשית' היא חכמת הטבע האמתית... והיא אמתת ידיעת עצמי הדברים. הר"ן ביאר כי חכמת 'מעשה בראשית' עוסקת בסיבות הפנימיות לתופעות טבע, כגון מדוע אדם הולך על שתי רגליים.

לעומת זאת, רבי עובדיה מברטנורא פירש שחכמת 'מעשה בראשית' עוסקת במעשה ששת ימי בראשית [חגיגה פרק ב משנה א]. כך גם סבר רבי חסדאי קרשקש שכתב: "ולזה יראה, שהמכוון ב'מעשה בראשית' הוא כפשוטו, שהוא תואר מעשה היצירה, והוא עיקר מה שבא בספר יצירה" [אור השם, כלל ד, דרוש י].

הדרך לחכמה האלוהית

ואי אפשר שיידע פי אם בשפע אלהי נבואי. הר"ן מחדש שבעזרת לימוד שכלי לא ניתן להגיע להשגת חכמת 'מעשה בראשית' ו'מעשה מרכבה'. אלא, הדרך היחידה להבינם היא על ידי נבואה.

רבי צדוק מלובלין מלמדנו שניתן לזכות בנבואה "רק על ידי זיווך הלב... שזהו עיקר תנאי הנבואה". ואף שאמרו חז"ל ש"אין הנבואה שורה אלא על חכם" [שבת צב.], "אין החכמה גורמת הנבואה, (אלא) רק תנאי נטפל לנביא, כמו הגבורה והעשירות [רבי צדוק מלובלין, קונטרס ספר הזיכרונות מצווה שלישית].

שאלות לדין

האם בתורה שאנו לומדים יש תשובות לכל השאלות (לדוגמה - מדוע יש עשר אצבעות ולא שמונה)?

את התורה אנו לומדים באמצעות השכל האנושי. אם כן, כיצד נוכל להבין באמת את הסיבות העמוקות של תופעות הטבע? הרי הם מעל השכל האנושי!

לעילוי נשמת נחמה בת שמואל פלאוט ז"ל
לעילוי נשמת חשף פוגל מהישוב איתמר הי"ד

והתשובה בזה: כי אין ספק כי 'מעשה בראשית' היא חכמת הטבע, אבל לא מאותו צד שהתחכמו בו אנשים מצד מחקרם, אבל מצד מה שהידיעה נעלמת בו מצד המחקר ולא תנדע אלא בשפע אלהי. והוא: שיש לכל הנמצאים שני פעלים - פעל נמשך מצד "חמריהם", ופעל נמשך מצד "צורותם" אשר הוא עצמותם. והפעלים הנמשכים מצד "חמריהם" יודעו מצד החקירה ומצד השגת מקריהם, אבל אשר מצד "צורותם" אי אפשר שיידעו בשום פנים מצד החקירה, אלא מצד מה שהוציאו הנסיון לאור. וגם כי נדע פעליהם מצד הנסיון לא נדע סבת פעליהם כלל. כי אנו נדע בפלפל שהוא מחמם, ונדע סבת החמום להיות היסוד האשי גובר עליו, מפני שזה נמשך אחר חמרו, אבל עם היות שנדע שהאדם שוחק ושהאבן השואבת מושכת, נדע זה מצד שהוציאו הנסיון, אבל לא נדע סבתו, מפני שהם נמשכים אחר הצורה, כי השער הזה סגור הוא לכל דורשי החכמה, במחקר אנושי לבד לא יפתח. ואין ספק, שהפעלים המתחייבים מצד חמרו הדבר בערך אל המתחייבים מצד עצם הדבר כמו מדלי, כי אלו יוצאים מאמתת הדבר ועצמו ואלו נמשכים ממקריו שהם יוצאים מאמתתו, ואלה הפעלים היוצאים מצד הצורה הם יוצאים מצד "נותני הצורה" או "נותן", איזה שיהיה. וזה העיון נמנע שישג מצד החכמה האנושית, אבל ידע בה שההשגה בזה הוא מפת הנמנע.

וזהו שאמר שלמה (קהלת א: כז): "כל זה נסיתי בחכמה אמרתי אהכמה והיא רחוקה ממני, רחוק מה שהיה ועמק עמק מי ימצאנו". רצה בזה: כי מה שהוא אמר שהחכמה רחוקה ממנו, ואמר אחר כך: "רחוק מה שהיה" וגו', כלומר: לא תחשב שאמרי שהוא רחוק לא יהיה כי אם בהשגת הדברים העתידיים, אבל שאוכל לעמוד על אמתת מה שכתב היה - כי גם מה שהיה ונשלם מצאתי אותו עמק ממני לא אדע לו סבה, ושהוא יודע מיודעי החכמה שהוא פן, ולכן אמר: "כל זה נסיתי בחכמה", כי כבר הודו כל החכמים, שזה, רצוני לומר: ידיעת עצמי הדברים והפעלות הנמשכות מהם, דבר לא תספיק בו החקירה.

ולכן שחק הרב רבי משה זכרוננו לברכה על גלינוס שאמר שהיות האדם שוחק לא ידע לו סבה, ואמר: כי הוא מפת הנמנע שתודע אליו סבה, כי הוא דבר יוצא מעצם האדם וצורתו.

הנה לפי זה, 'מעשה בראשית' היא חכמת הטבע האמתית, לא אותה שיתפלספו בה המתחכמים, והיא אמתת ידיעת עצמי הדברים, וזה נמשך ונתלה בנותני הצורות שהם השכלים הנבדלים, ואי אפשר שיידע פי אם בשפע אלהי נבואי, ולכן תהיה חכמת 'מעשה בראשית' סמוכה ומצרנית ל'מעשה מרכבה', וישנה אלהי במעלה, כי שתי אלה החכמות תהיה בהן ההשגה ברוחניים שהם השכלים הנבדלים.

שני פועלים
לנמצאים

כוונת "אמרת
אחכמה והיא
רחוקה ממני"

אי אפשר לדעת
סיבת הצחוק
מצד החקירה

"מעשה
בראשית" הוא
ידיעת הצורה

אבל - אלא. **שפע אלהי** - רוח הקודש. **הנמצאים** - הברואים. **חמריהם** - הרכב החומר. **צורותם** - מהותם, תכונתם המיוחדת. **מחמם** - חריף. **האבן השואבת** - המגנט. **בערך** - ביחס. **כמו מדלי** - כטיפה ביחס לדלי. **ומצרנית** - קרובה, דומה.